

ייצוג האזרחים הערבים במשרדי הממשלה ובחברות הממשלתיות

יאסר עואד

1. הקדמה

ריבוי החוקים והחלטות ממשלות ישראל על דורותיהם בנושא ייצוג האזרחים הערבים בשירות המדינה ובדירקטוריונים של החברות הממשלתיות מאז ראשית שנות התשעים, מצביע על הכרה בזכות הייצוג ההולם של האוכלוסייה הערבית בשלטון המרכזי ושלוחותיו. יחד עם זאת, לא מצליחות ממשלות ישראל לתרגם את חוקיהם והחלטותיהם לפרקטיקה ממשית. בהתאם לנתונים הזמינים של נציבות שירות המדינה אודות מספר העובדים הערבים בשירות המדינה משנת 1992 ועד היום מראה שקצב קליטת עובדים ערבים בירידה במיוחד אחרי שנת 2000. שנה זו, מתאפיינת באופן מיוחד בגל בולט של חוקים והחלטות להגברת ייצוגה של האוכלוסייה הערבית בשירות המדינה, במיוחד בה ירד קצב קליטת העובדים הערבים כמעט פי 3 בהשוואה לתקופה לפני שנת 2000.

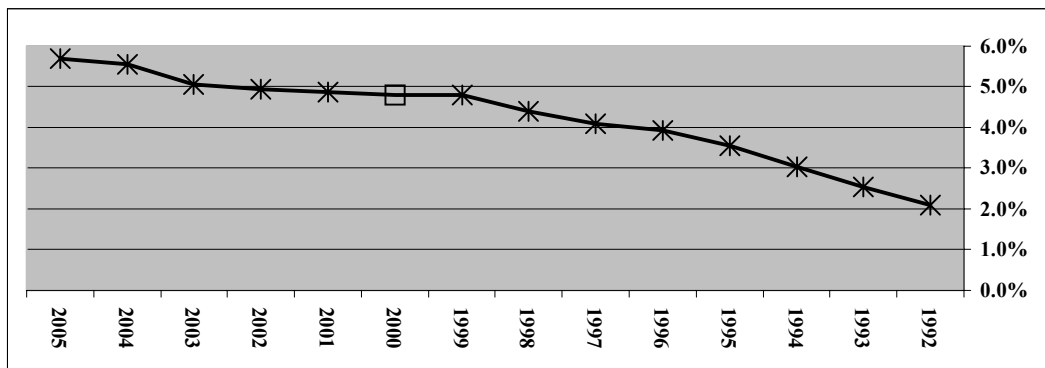
בסקירה שנתית זו נבדוק את מידת יישומם של החוקים¹ וההחלטות ונציג את הפער הביצועי והכמותי שבהם. נסקור את ההחלטות השונות שקיבלה הממשלה משנת 2000 עד היום, ואת מידת ביצוען. בסקירה נציג נתונים עדכניים והשוואתיים בין שתי הקבוצות הלאומיות - הערבים והיהודים - נתונים המציגים תמונה מפורטת ומקיפה בפרספקטיבה רבת שנים. נעקוב גם אחרי ההתפתחויות והמגמות בנושא הייצוג ההולם בשני תחומים חשובים: שירות המדינה והחברות הממשלתיות.

זאת ועוד, במסגרת הסקירה נציג לראשונה נתונים עדכניים אודות ייצוגה של האוכלוסייה הערבית בסקטור הפרטי בענף ההי-טק. ענף ההי-טק נחשב, בעשר השנים האחרונות, החוד חנית של התפתחות הכלכלה העולמית והמקומית הן לשיפור רמת החיים של האוכלוסייה והן כראי לקדמה טכנולוגית ודרך השתלבות בטוחה לשוק העבודה של המחר.

2. ייצוג האזרחים הערבים בשירות המדינה

מנתוני הדו"ח השנתי המסכם של נציבות שירות המדינה אודות ייצוגם של האזרחים הערבים בשירות המדינה לשנת 2005 (התפרסם בראשית ספטמבר 2006) עולה כי נכון לסוף 2005 הועסקו בשירות המדינה 3,251 ערבים שהם 5.7% מכלל עובדי שירות המדינה, 57,085 במספר. נתון² זה כולל את עובדי המשרדים הממשלתיים עצמם ויחידות הסמך שלהם ואינו כולל את עובדי החברות הממשלתיות, עובדי ההוראה במשרד החינוך, עובדי שירות התעסוקה, עובדי המוסד לביטוח לאומי ועובדי הרשויות, האגודות, ומועצות הממשלתיות השונות.

תרשים 1: אחוז עובדים ערבים מסה"כ עובדים בשירות המדינה, בשנים 1992-2005³

¹ בנוסף לחוק שירות המדינה – מינויים (תיקון מס' 11), התשס"א 2000, ולחוק חברות ממשלתיות (תיקון מס' 11), התש"ס 2000, אשר גורסים במתן ביטוי הולם לייצוגה של האוכלוסייה הערבית בשירות המדינה, התקבל חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה (תיקון מס' 10), התשס"ו 2005, שמורה על הקמת נציבות שוויון ההזדמנויות שמתפקדה לדאוג לאכיפת חקיקת השוויון. החוק מבטיח שוויון הזדמנויות ואיסור אפליה על רקע של מין, גזע, לאום, גיל, מעמד אישי ועוד. שר התמ"ת הבטיח להקים את הנציבות לשוויון עד סוף 2006.

² נתון זה כולל גם מוסלמים לא ערבים וכן נוצרים לא ערבים, סביר להניח שרובם מהגרים רוסים.

³ מקור: נציבות שירות המדינה

**לוח 1: מספר עובדי המדינה בכלל ומספר האזרחים הערבים
 עובדי המדינה, לפי מין ושנה (במספרים מוחלטים ובאחוזים)**

השנה	סה"כ עובדים ערבים	סה"כ עובדות ערביות	סה"כ עובדי מדינה	% ערבים מעובדי המדינה	% נשים ערביות מעובדים ערבים
1992	1,117	-	53,549	2.1%	-
1993	1,369	-	53,914	2.5%	-
1994	1,679	-	55,278	3.0%	-
1995	1,997	-	56,183	3.6%	-
1996	2,231	-	56,809	3.9%	-
1997	2,340	-	57,286	4.1%	-
1998	2,537	-	57,580	4.4%	-
1999	2,695	-	56,152	4.8%	-
2000	2,708	-	56,341	4.8%	-
2001	2,806	-	57,742	4.9%	-
2002	2,818	-	56,914	5.0%	-
2003	2,798	876	55,409	5.0%	31.3%
2004	3,154	1,048	56,914	5.5%	33.2%
2005	3,251	1,128	57,085	5.7%	34.7%

מקור: הדו"ח השנתי המסכם של נציבות שירות המדינה
 אודות ייצוגם של האזרחים הערבים בשירות המדינה לשנת 2005

הנתונים בלוח 1 מצביעים על גידול בין השנים 2004-2005 של 97 עובדים ערבים שהוא רק שליש מהגידול בין השנים 2003-2004 שעמד על 356 עובדים ערבים על אף החוקים וההחלטות (ראה פירוט בהמשך) שקבלה הממשלה אחרי שנת 2000. מספר זה עדיין רחוק מלשקף את ייצוגם של הערבים מכלל בני 15 ומעלה (11.5%), הנמנים על כוח העבודה האזרחי, ובודאי רחוק משיעורה של האוכלוסייה הערבית (19.6%) מכלל האוכלוסייה בארץ.

**לוח 2: מספר עובדי המדינה בכלל והעובדים הערבים
 שהתקבלו לשירות המדינה לפי מין ושנה (במספרים מוחלטים ובאחוזים)**

השנה	סה"כ נקלטים ערבים	מזה נשים ערביות נקלטות	סה"כ נקלטים	% נקלטים ערבים	% נשים מהנקלטים הערבים
2000	297	93	5,733	5.2%	31.3%
2001	315	90	5,841	5.4%	28.6%
2002	251	80	4,400	5.7%	31.9%
2003	193	66	4,531	4.3%	34.2%
2004	249	84	4,668	5.3%	33.7%
2005	313	118	4,537	6.9%	37.7%

מקור: הדו"ח השנתי המסכם של נציבות שירות המדינה
 אודות ייצוגם של האזרחים הערבים בשירות המדינה לשנת 2005

לוח 1 מראה גידול של 97 עובדים במספרם של העובדים הערבים בשנת 2005 לעומת שנת 2004, ובהתאם לנתונים בלוח מס' 2 נקלטו כ-313 עובדים לשירות המדינה. הגידול במספר העובדים הנקלטים נובע מקליטתם של עובדי כח-אדם ו/או עובדים חדשים ו/או מחליפים במשרות ללא חובת מכרז שרובם ממלאים תפקידים זוטרים, וחלק אחר כ-75 משרות חדשות יועדו לאזרחים הערבים במשרות ייעודיות

מהם נקלטו רק 25 עובדים במכרזים הייעודיים, לעומת 38 עובדים נוספים שנקלטו במכרזים הרגילים, סה"כ 63 עובדים במספר.

ראוי לציין, הנתונים בלוח 2 מראים ששנת 2005 מתאפיינת בקליטת מספר העובדים הערבים הגבוה ביותר מאז שנת 2001, כ-313 עובדים, וזה מצביע על המאמצים שמשקיעה נציבות שירות המדינה למימוש החוקים והחלטות הממשלה הלכה למעשה. מנגד חשוב לזכור שרוב החלטות הממשלה מדברות על יצירת משרות חדשות בדירוג הביניים ומעלה כי האוכלוסייה הערבית הינה קבוצה הזכאית לייצוג הולם בקרב העובדים בשירות המדינה, וזכות זאת מעוגנת בחוק שירות המדינה.

עוד מראים לוח 1 ו-2 שמספר העובדות הערביות בשירות המדינה נמצא בעליה בשנים 2004 ו-2005 הן במספרם המוחלט של הנקלטות (84 לעומת 118 בהתאמה) ושל סה"כ עובדות בשירות המדינה (1,048 לעומת 1,128 בהתאמה) והן כאחוז מסה"כ הנקלטים הערבים בשירות המדינה (37.7% לעומת 33.7% בהתאמה) וכאחוז מסה"כ עובדים ערבים בשירות המדינה (33.2% לעומת 34.7% בהתאמה).

1.2. החלטות הממשלה ויישומן לייצוג האוכלוסייה הערבית בשירות המדינה

לוח 3 מציג את הפער בין החלטות הממשלה ו/או החלטות ועדת השרים לענייני המגזר הלא יהודי ו/או החלטות נציבות שירות המדינה ויישומן. הנתונים מצביעים על פער של 65% בין החלטות לבין יישומן בפועל. מעיון בנתונים עולה בבירור כי הממשלה לא עמדה ביעדים שקבעה לעצמה בין השנים 2000-2005. במילים אחרות, מעקב אחרי החלטות הממשלה משנת 1999 ועד שנת 2005 מראה שמספר העובדים הערבים בשירות המדינה עמד בפועל על 2,695 בשנת 1999 (4.8% מסה"כ עובדים בשירות המדינה) לעומת 3,251 בשנת 2005 (5.7% מסה"כ עובדים בשירות המדינה).

בהתאם להחלטות הממשלה, בסוף שנת 2005, מספר העובדים הערבים בשירות המדינה אמור להגיע ל-3,938 (6.9% מסה"כ עובדים בשירות המדינה). לאור זאת, עד סוף שנת 2005 נוצר פער של 22% בין החלטות הממשלה לבין יישומן בפועל. יתרה מזאת, בשנת 2005 התקבלו בפועל עובדים יהודים רבים למרות ההחלטה על הקפאת המינויים. וכך, למרות החלטת הממשלה ליעד מספר משרות לאזרחים הערבים, התוצאה לא השתנתה בהרבה.

אם הממשלה תמשיך להתעלם מהחלטותיה ולא ינקטו פעולות קונסטרוקטיביות דחופות על ידה, להגברת קליטת עובדים ערבים בשירות המדינה, הפער בין החלטות ליישום ימשיך לגדול ויגיע בסוף שנת 2008 ל-65%.

בצעד מבורך, וביוזמת נציבות שירות המדינה, הקימה הממשלה צוות בין משרדי (נציגות ממשרד האוצר, המשפטים ונציבות שירות המדינה) על מנת לבחון צעדים אופרטיביים להגברת ייצוגה של האוכלוסייה הערבית בשירות המדינה. בראשית חודש אוגוסט 2006 הוגשו המלצות⁴ של הצוות הבין משרדי לוועדת השרים לענייני המגזר הלא יהודי ובתאריך 15.8.2006 התקבלה החלטה מס' ערב/3 שבה אימצה ועדת השרים לענייני המגזר הלא יהודי את המלצות הצוות הבין משרדי.

ההחלטה כוללת הוספת משרות חדשות, קביעת יעדים שנתיים, כלים ועוגנים משפטיים כנגד משרדי ממשלה שאין בהם ייצוג הולם לאוכלוסייה הערבית ו/או לא עומדים בהוראות החוק, מינוי עובד בכל משרדי הממשלה ויחידות הסמך שלהם, שישימש במסגרת תפקידו כאחראי על נושא קידום ייצוגם ההולם של בני האוכלוסייה הערבית באותו משרד. זאת ועוד, הוטל על הצוות הבין משרדי לעקוב אחרי ביצוע ההחלטות והגשת דו"ח תקופתי שהראשון יהיה אחרי ששה חודשים מיום ההחלטה.

⁴ חשוב לציין שנציבות שירות המדינה יזמה מפגש רחב בין הצוות הבין משרדי לבין עמותת סיכוי וארגוני חברה אזרחים אחרים בחודש יוני 2006 על מנת לדון בהצעות שיוגשו לממשלה. יש לזכור שרוב המלצות שהוגשו ע"י עמותת סיכוי התקבלו ע"י הצוות הבין משרדי והופיעו בהחלטה הסופית של ועדת השרים לענייני המגזר הלא יהודי.

**לוח 3: מס' העובדים הערבים בשירות המדינה - הפער בין החלטות הממשלה לבין יישומן
 כל החלטות הממשלה, ועדת השרים לענייני המגזר הלא יהודי ונציבות שירות המדינה
 בין השנים 2000-2006**

עד סוף שנת	תאריך החלטה	תוספת עובדים בגין ההחלטה	סה"כ עובדים ערבים בפועל	סה"כ עובדים ערבים בהתאם להחלטות	סה"כ עובדי מדינה בפועל	אחוז עובדים ערבים בפועל	אחוז עובדים ערבים בהתאם להחלטות
1999 (שנת בסיס)	-	-	2,695	-	56,152	4.80%	-
2000	28.6.00	75	2,708	2,770	56,341	4.80%	4.90%
	שלהי שנת 2000 (הקפאת קליטת עובדים לשירות המדינה)	-37.5	2,708	2,733	56,341	4.80%	4.85%
	28.6.00	75	2,806	2,808	57,742	4.86%	4.86%
2001	שלהי שנת 2000 (הקפאת קליטת עובדים לשירות המדינה)	-37.5	2,806	2,771	57,742	4.86%	4.80%
	28.6.00	75	2,818	2,846	56,914	5.00%	5.00%
	שלהי שנת 2000 (הקפאת קליטת עובדים לשירות המדינה)	-37.5	2,818	2,809	56,914	5.00%	4.93%
2002	28.6.00	75	2,798	2,884	55,409	5.05%	5.20%
	שלהי שנת 2000 (הקפאת קליטת עובדים לשירות המדינה)	-37.5	2,798	2,847	55,409	5.05%	5.10%
	19.1.03	37.5	2,798	2,884	55,409	5.05%	5.20%
2003	ועדת שרים לענייני המגזר הלא יהודי	37.5	3,154	2,922	56,914	5.50%	5.10%
	19.1.03	37.5	3,154	3,257	56,914	5.50%	5.70%
	27.1.04	37.5	3,154	3,257	56,914	5.50%	5.70%

סיכוי Sikkuy

ג'מ'ול'ה ל'ק'י'ד'ו'ם ש'ו'ו'ן א'ז'ר'ח'י : 'الج'م'ع'ة ل'د'ع'م 'ا'ل'م'سا'و'ة 'ا'ل'م'د'ن'ية
The Association for the Advancement of Civic Equality

						(ועדת שרים לענייני המגזר הלא יהודי) 8% מהמתקבלים יהיו ערבים. בפועל היו 5.3%	
5.77%	5.70%	57,085	3,295	3,251	37.5	19.1.03	2005
6.90%	5.70%	57,085	3,938	3,251	37.5	(ועדת שרים לענייני המגזר הלא יהודי) 27.1.04	
						(ועדת שרים לענייני המגזר הלא יהודי) 15% מהמתקבלים יהיו ערבים. בפועל היו 6.9%	
8.00%	5.86%	57,253	4,580	3,357	642	27.1.04	2006
		(אומדן: אחוז עליה ע"י ממוצע נע)		(אומדן: אחוז עליה ע"י ממוצע נע)		(ועדת שרים לענייני המגזר הלא יהודי), השלמת אחוז הערבים לפחות 8% מסה"כ העובדים	
8.10%	5.86%	57,253	4,655	3,357	75	12.3.06 (החלטת ממשלה מס' 4729)	
9.00%	6.00%	57,417	5,167	3,483	512	27.1.04	2007
		(אומדן ע"י אחוז עליה ע"י ממוצע נע)		(אומדן ע"י אחוז עליה ע"י ממוצע נע)		(ועדת שרים לענייני המגזר הלא יהודי), השלמת אחוז הערבים ל- 10% מסה"כ העובדים עד סוף 2008, בניח שהיעד לשנה זו 9%	
9.10%	6.00%	57,417	5,242	3,483	75	12.3.06 (החלטת ממשלה מס' 4729)	
10.00%	6.30%	57,370	5,737	3,613	495	27.1.04	2008
		(אומדן ע"י אחוז עליה ע"י ממוצע נע)		(אומדן ע"י אחוז עליה ע"י ממוצע נע)		(ועדת שרים לענייני המגזר הלא יהודי), השלמת אחוז הערבים ל- 10% מסה"כ העובדים עד סוף 2008	
10.10%	6.30%	57,370	5,812	3,613	75	12.3.06 (החלטת ממשלה מס' 4729)	

סיכוי סיקווי Sikkuy

جمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

2.2. השכלה בקרב עובדים ערבים בשירות המדינה

לוח 4 מראה שאחוז העובדים הערבים האקדמאים (תואר ראשון ומעלה) בשירות המדינה בשנת 2005 כמעט פי שניים מאחוזם בכוח העבודה האזרחי בכלל המשק, 39.9% לעומת 20%. זאת ועוד, אחוז הנשים הערביות האקדמאיות בשירות המדינה 38.8% לעומת 25.7% בכוח העבודה האזרחי במשק, ומנגד אחוז הגברים הערבים האקדמאים בשירות המדינה יותר מפי שניים מאחוזם בכוח העבודה האזרחי בכלל המשק, 42% לעומת 18%. נתונים אלו מצביעים על שתי מגמות, הראשונה כרוכה בחסמים ובמכשולים שעומדים בפני האקדמאי הערבי למצוא משרה הולמת את כישוריו בסקטור הפרטי ובהעדר חוקי מגן נקודתיים בזכות הייצוג ההולם של האוכלוסייה הערבית. למרות שקיימים חוקים⁵ בזכות השוויון בתעסוקה שנחשב כאמצעי לקידום השוויון הכללי הם אינם נאכפים כראוי הן מצד מערכות האכיפה והן מצד העובדים הערבים. המגמה השנייה, כרוכה בתפיסה שהמשרה בשירות המדינה נחשבת יותר יציבה ומבטיחה למרות הפשרה ברמת השכר המוצע.

לוח 4: עובדים ערבים בשירות המדינה לפי השכלה ומין – 2005⁶

השכלה	גברים	נשים	סה"כ	% גברים	% נשים	% מסה"כ	% כלל העובדים
לא אקדמית	1,231	690	1,921	58.0%	61.2%	59.1%	60.0%
תואר ראשון	441	310	751	20.8%	27.5%	23.1%	40.0%
תואר שני	165	70	235	7.8%	6.2%	7.2%	
תואר שלישי	286	58	344	13.5%	5.1%	10.6%	100.0%
סה"כ	2,123	1,128	3,251	100.0%	100.0%	100.0%	

חל שיפור ניכר בקליטת אקדמאים ערבים לשירות המדינה בין השנים 2003 עד 2005 כפי שמראה לוח 5. בעוד שבשנת 2003 אחוז העובדים הערבים לא אקדמאים בשירות המדינה עמד על 65.5%, בעוד שבשנת 2005 האחוז ירד ל- 59.1%. בולט במיוחד עלית אחוז בעלי תארים ראשון ושני.

לוח 5: עובדים ערבים בשירות המדינה לפי השכלה בשנים 2003-2005⁶

השכלה	שנת 2003	שנת 2005	% השינוי
לא אקדמית	1,775	1,921	8.2%
תואר ראשון	558	751	34.6%
תואר שני	158	235	48.7%
תואר שלישי	307	344	12.1%
סה"כ	2,798	3,251	16.2%

לוח 4 מראה ש-38.8% מכלל העובדות הערביות (438 במספר) יש השכלה אקדמית, והן מהוות 32.9% מכלל הערבים האקדמאים בשירות המדינה.

3.2. ניידות וייצוג עובדים ערבים בשירות המדינה לפי מחוז

לוח 6 מראה שקיים פער גדול מאוד ברוב המחוזות בין ייצוג האוכלוסייה הערבית בתוך המחוז לבין ייצוג העובדים הערבים בשירות המדינה באותו מחוז. כאשר הפער חיובי וגדול יותר הדבר מצביע על ייצוג חסר וההפך נכון.

⁵ לדוגמא, חוקי מגן בעבודה, חוק שוויון זכויות לאנשים עם מוגבלות, התשנ"ח 1998, חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, התשנ"ב 1992.

⁶ מקור: נציבות שירות המדינה

סיכוי / سيكوي Sikkuy

ג'מ'ונה לקידום שוויון אזרחי / الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

לוח 6: התפלגות עובדי המדינה הערבים לפי מחוז מקום העבודה ומקום המגורים – 2005⁷

מחוז	סה"כ אוכל'	אוכל' יהודית ואחרים**	אוכל' ערבית	% אוכל' ערבים	% אוכל' ערבים בתוך מחוז	% עובדים ערבים מתוך עובדים במחוז*	עובדים ערבים לפי מחוז*	% עובדים ערבים לפי מחוז*	מקום מגורים עובדים לפי מחוז*	% מקום מגורים עובדים ערבים לפי מחוז*
צפון	1,176.1	560.9	615.9	45.3%	52.4%	21.0%	1,283	39.5%	1,753	53.9%
חיפה	854.8	657.2	197.6	14.5%	23.1%	10.0%	908	27.9%	748	23.0%
מרכז	1,631.7	1,499.7	132.0	9.7%	8.1%	3.0%	272	8.4%	298	9.2%
תל-אביב	1,183.3	1,160.9	16.4	1.2%	1.4%	2.0%	180	5.5%	111	3.4%
ירושלים	841.7	592.1	249.5	18.4%	29.6%	2.0%	233	7.2%	150	4.6%
דרום	993.7	846.6	147.1	10.8%	14.8%	2.0%	103	3.2%	98	3.0%
יהודה שומרון, חבל עזה ואחר	249.8	41.2	-	0.0%	0.0%	16.0%	272	8.4%	93	2.9%
סה"כ	6,931.1	5,358.6	1,358.5	100.0%	19.6%	5.7%	3,251	100.0%	3,251	100.0%

* אחר: עובדים ללא הגדרת מחוז עבודה ו/או מגורים ואחרים שעובדים בחו"ל. חשוב לציין שסה"כ עובדים ערבים ללא הגדרת מחוז כ- 251 עובד.

** כולל נוצרים ערבים ו/או ללא סיווג דת ללא מחוז יהודה ושומרון

הפערים הבולטים נצפים במחוז הצפון, כאשר האוכלוסייה הערבית מהווה 52.4% מסה"כ האוכלוסייה במחוז לעומת 21.0% בקרב סה"כ עובדי המדינה באותו מחוז (פער של פי שניים), במחוז חיפה 23.1% בקרב סה"כ אוכלוסייה במחוז לעומת 10.0% בקרב סה"כ עובדי המדינה באותו מחוז (פער של פי שניים), ובמחוז הדרום 14.8% בקרב סה"כ אוכלוסייה במחוז לעומת 2.0% בקרב סה"כ עובדי המדינה באותו מחוז (פער של יותר מפי 7). יתרה מזאת, הפער פולט בין התפלגות עובדי המדינה הערבים לפי מחוז לבין התפלגות סה"כ האוכלוסייה הערבית לפי מחוז. זאת ועוד, קיים הבדיל פולט בין התפלגות מקום העבודה של העובדים הערבים לפי מחוז לבין התפלגות מקום מגוריהם לפי מחוז, עובדה זו מצביעה על ניידות גבוהה בקרב העובדים ופיזור רע בקליטת עובדים הערבים לפי מחוז.

לוח 7: מידת הייצוג והניידות בקרב עובדים ערבים בשירות המדינה – 2005⁷

מחוז	מדד נייד*	מדד ייצוג**
צפון	14.5%	4.14
חיפה	4.9%	2.71
מרכז	0.8%	2.85
תל-אביב	2.1%	0.69
ירושלים	2.6%	20.64
דרום	0.2%	8.51
יהודה שומרון, חבל עזה ואחר	5.5%	0.00
סה"כ	30.5%	4.03

* מדד הנייד מצביע על אחוז העובדים הערבים שעוברים גבולות של מחוזות (כניסה ויציאה) בכדי להגיע לעבודה או לבית
** מדד הייצוג מציין את הערך הממוצע שיש להכפיל בו את אחוז העובדים הערבים במחוז על מנת להגיע לייצוג הולם פרופורציונאלי

⁷ מקור: נציבות שירות המדינה

על מנת לכמת את מידת הניידות והייצוג של העובדים הערבים בקרב סה"כ עובדי המדינה חושבו שני מדדים. ערך מדד הניידות 30.5%, וזהו האחוז של העובדים הערבים בשירות המדינה שחייבים לחצות גבולות של מחוזות (כניסה ויציאה) בכדי להגיע למקום עבודתם או למקום מגוריהם. מדד הניידות הגבוה ביותר נצפה במחוז הצפון 14.5%. ערך מדד הייצוג הממוצע שווה ל-4.03, והוא מבטא את הפער בין המציאות לבין ייצוג הולם פרופורציונאלי. בכדי להגיע לייצוג הולם (פרופורציונאלי) של עובדי המדינה הערבים לפי מחוזות בהתאם לאחוז האוכלוסייה הערבית באותו מחוז צריך להכפיל את אחוז העובדים הערבים בשירות המדינה בערך מדד הייצוג באותו מחוז. מדד הייצוג הגבוה ביותר נצפה במחוז ירושלים.

4.2. התפלגות מועסקים ערבים לפי משרדי הממשלה

לוח 8 מראה כ-3,029 עובדים ערבים, המהווים 93.2% מכלל העובדים הערביים, מועסקים רק בשישה משרדי הממשלה: משרד הבריאות, משרד הפנים, משרד הרווחה, משרד החינוך, משרד המשפטים ומשרד התמ"ת ויחידות הסמך שלהן. כ-61.8% מהם מועסקים במשרד הבריאות, כולל בתי החולים הממשלתיים. בשאר המשרדים הממשלתיים ייצוגם של האזרחים הערבים עדיין שולי עד אפסי: משרד האוצר, משרד ראש הממשלה, משרד לביטחון פנים, משרד השיכון, משרד התשתיות הלאומיות, משרד התחבורה ועוד. זאת עוד, בנציבות המים, בנציבות כבאות והצלה ורשות החשמל אין אף עובד ערבי. ברשות ההגבלים העסקיים, מינהל לבנייה כפרית והמכון הגיאולוגי יש רק עובד ערבי אחד. במשרד לביטחון פנים יש רק שני עובדים ערבים, ובמשרד המדע יש רק שלושה עובדים ערבים, ובמשרד התקשורת יש רק ארבעה עובדים ערבים בדומה למשרד תשתיות לאומיות. האחוז הגבוה של מועסקים ערבים בשירות המדינה נצפה במשרד הפנים כ-22.1% מסה"כ עובדים ערבים בשירות המדינה, אחריו משרד הרווחה והבריאות כ-7.0%.

לוח 8 : המועסקים הערבים לפי משרדי הממשלה ומין (במספרים מוחלטים ובאחוזים) - 2005⁸

משרדי ממשלה			עובדים ערבים			סה"כ עובדים			% עובדים ערבים		
גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ	% גברים	% נשים	% סה"כ
335	13	348	712	865	1,577	47.1%	1.5%	22.1%			
127	83	210	724	1,993	2,717	17.5%	4.2%	7.7%			
1,062	812	1,874	7,683	19,149	26,832	13.8%	4.2%	7.0%			
89	37	126	615	1,442	2,057	14.5%	2.6%	6.1%			
2	1	3	17	38	55	11.8%	2.6%	5.5%			
20	3	23	302	248	550	6.6%	1.2%	4.2%			
46	46	92	732	1,642	2,374	6.3%	2.8%	3.9%			
3	4	7	84	123	207	3.6%	3.3%	3.4%			
3	1	4	60	71	131	5.0%	1.4%	3.1%			
11	3	14	193	264	457	5.7%	1.1%	3.1%			
31	10	41	634	728	1,362	4.9%	1.4%	3.0%			
4	-	4	64	74	138	6.3%	0.0%	2.9%			
18	2	20	467	406	873	3.9%	0.5%	2.3%			
2	-	2	46	61	107	4.3%	0.0%	1.9%			
7	2	9	256	419	675	2.7%	0.5%	1.3%			
7	2	9	373	345	718	1.9%	0.6%	1.3%			

⁸ מקור: נציבות שירות המדינה

סיקוי Sikkuy

جمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

1.1%	0.0%	1.8%	932	389	543	10	-	10	משרד החוץ
1.0%	0.2%	1.8%	819	429	390	8	1	7	משרד האוצר
0.8%	0.0%	3.6%	530	420	110	4	-	4	משרד הקליטה
יחידות סמך									
7.1%	0.0%	25.0%	14	10	4	1	-	1	מרכז ההסברה
6.0%	2.2%	9.5%	3,212	1,521	1,691	193	33	160	מס הכנסה
4.6%	3.4%	5.2%	87	29	58	4	1	3	המדפיס הממשלתי
4.3%	2.0%	5.0%	211	50	161	9	1	8	שירות הדרכה ומקצוע
4.1%	1.7%	5.9%	267	115	152	11	2	9	השירותים הווטרינריים
3.7%	1.2%	5.9%	730	339	391	27	4	23	מינהל המחקר החקלאי
2.8%	1.7%	5.1%	4,001	2,719	1,282	113	47	66	הנהלת בתי משפט
2.4%	1.9%	2.9%	208	104	104	5	2	3	הטלוויזיה החינוכית
2.4%	1.2%	3.9%	295	166	129	7	2	5	מנהל לחינוך התיישבותי
2.2%	1.5%	3.7%	719	478	241	16	7	9	מינהל מקרקעי ישראל
2.0%	0.0%	3.7%	98	44	54	2	-	2	השירות המטאורולוגי
1.9%	0.0%	4.1%	264	143	121	5	-	5	המרכז למיפוי ישראל
1.8%	0.5%	2.8%	1,791	790	1,001	32	4	28	המכס ומע"מ
1.7%	0.4%	4.1%	726	483	243	12	2	10	הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה
1.6%	0.0%	3.4%	63	34	29	1	-	1	רשות ההגבלים העסקיים
1.4%	0.0%	4.5%	70	48	22	1	-	1	מינהל לבנייה כפרית
1.1%	0.9%	1.6%	178	115	63	2	1	1	נציבות שירות המדינה
0.9%	2.5%	0.0%	110	40	70	1	1	-	המכון הגיאולוגי
0.4%	0.6%	0.0%	272	156	116	1	1	-	שע"מ
0.0%	0.0%	0.0%	273	64	209	-	-	-	בתי דין רבניים
0.0%	0.0%	0.0%	13	5	8	-	-	-	המועצה לביטחון לאומי
0.0%	0.0%	0.0%	57	24	33	-	-	-	הרבנות הראשית
0.0%	0.0%	0.0%	14	6	8	-	-	-	הרשות לשירותי דת
0.0%	0.0%	0.0%	63	37	26	-	-	-	מע"צ
0.0%	0.0%	0.0%	6	2	4	-	-	-	נמל חדרה
0.0%	0.0%	0.0%	154	60	94	-	-	-	נציבות המים
0.0%	0.0%	0.0%	18	9	9	-	-	-	נציבות כבאות והצלה
0.0%	0.0%	0.0%	42	24	18	-	-	-	נתיב
0.0%	0.0%	0.0%	18	8	10	-	-	-	רשות החשמל
5.7%	3.1%	10.4%	57,085	36,729	20,356	3,251	1,128	2,123	סה"כ

לוח 9 מראה שבמשרדים הבאים לא התקבל אף עובד ערבי אחד בשנת 2005: משרד התיירות, משרד התחבורה ומשרד ביטחון פנים. זאת ועוד, ביחידות הסמך הבאות לא התקבל אף ערבי אחד בשנת 2005: המדפיס הממשלתי, שירות הדרכה ומקצוע, מינהל המחקר החקלאי, הטלוויזיה החינוכית, המרכז למיפוי ישראל, רשות ההגבלים העסקיים, נציבות שירות המדינה, רשות החשמל ונציבות המים.

סיקוי Sikkuy

ג'מ'ונה לקידום שוויון אזרחי: الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

לוח 9: העובדים הערבים הנקלטים לפי משרדי הממשלה ומיון (במספרים מוחלטים ובאחוזים) - 2005⁹

% עובדים ערבים שהתקבלו	סה"כ עובדים שהתקבלו	כל היתר	עובדים ערבים			משרדי ממשלה
			סה"כ	נשים	גברים	
28.1%	64	46	18	0	18	משרד הפנים
20.0%	5	4	1	0	1	משרד התשתיות הלאומיות
12.1%	33	29	4	2	2	משרד החקלאות
9.6%	114	103	11	7	4	משרד הרווחה
8.0%	25	23	2	0	2	משרד החוץ
8.0%	2,384	2,194	190	67	123	משרד הבריאות
7.9%	101	93	8	3	5	משרד החינוך
7.7%	13	12	1	0	1	משרד התקשורת
7.5%	67	62	5	1	4	משרד האוצר
6.7%	15	14	1	0	1	משרד איכות סביבה
6.3%	16	15	1	0	1	משרד השיכון
5.3%	532	504	28	15	13	משרד המשפטים
3.5%	115	111	4	1	3	משרד ראש הממשלה
2.9%	35	34	1	0	1	משרד הקליטה
2.1%	47	46	1	1	0	משרד התמ"ת
0.0%	4	4	0	0	0	משרד המדע
0.0%	25	25	0	0	0	משרד התיירות
0.0%	37	37	0	0	0	משרד התחבורה
0.0%	11	11	0	0	0	משרד בטחון פנים
יחידות סמך						
20.0%	10	8	2	0	2	הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה
14.3%	7	6	1	0	1	השירותים הווטרינריים
10.3%	58	52	6	2	4	המכס ומע"מ
7.7%	13	12	1	0	1	מס הכנסה
5.3%	19	18	1	1	0	מכון גיאולוגי
4.5%	44	42	2	1	1	מינהל מקרקעי ישראל
3.9%	613	589	24	17	7	הנהלת בתי משפט
0.0%	1	1	0	0	0	המדפוס הממשלתי
0.0%	1	1	0	0	0	שירות הדרכה ומקצוע
0.0%	45	45	0	0	0	מינהל המחקר החקלאי
0.0%	8	8	0	0	0	הטלוויזיה החינוכית
0.0%	16	16	0	0	0	מנהל לחינוך התיישבותי
0.0%	2	2	0	0	0	המרכז למיפוי ישראל
0.0%	11	11	0	0	0	רשות ההגבלים העסקיים
0.0%	10	10	0	0	0	נציבות שירות המדינה
0.0%	4	4	0	0	0	שע"מ
0.0%	12	12	0	0	0	בתי דין רבניים
0.0%	5	5	0	0	0	המועצה לביטחון לאומי
0.0%	5	5	0	0	0	הרבנות הראשית
0.0%	1	1	0	0	0	נתיב
0.0%	3	3	0	0	0	רשות החשמל

⁹ מקור: נציבות שירות המדינה

0.0%	6	6	0	0	0	נציבות המים
6.9%	4,537	4,224	313	118	195	סה"כ

עיון בנתונים של לוח 8 ו-9 מצביע על כך שהאזרחים הערבים המועסקים בשירות המדינה ממלאים תפקידים מקצועיים ומופקדים בעיקר על מתן שירותי בריאות, רווחה, דת וחינוך, ומקומם נפקד מהעמדות הבכירות של מעצבי המדיניות. העדרם עודנו בולט בכמה משרדים ממשלתיים חשובים ורבי השפעה, כגון משרדי התמ"ת, משרד השיכון, משרד התשתיות הלאומיות, משרד התקשורת והאוצר, משרד התיירות וכן יחידות סמך כמו מע"צ, מינהל מקרקעי ישראל, נציבות המים, שירותי כבאות והצלה ורשות החשמל.

5.2. ייצוג הנשים הערביות בשירות המדינה

מספר הנשים הערביות המועסקות בשירות המדינה, נכון לסוף שנת 2005, הוא 1,128 – 34.7% מכלל העובדים הערבים בשירות המדינה לעומת 1,048 – 33.2% בסוף שנת 2004. בשנת 2005 מספרן של כלל הנשים בשירות המדינה הוא 36,729 – 64.3% מכלל העובדים בשירות המדינה לעומת 33,051 – 65.0% מכלל העובדים בשירות המדינה בשנת 2004. לוח 10 מצביע על שיעור הייצוג של הנשים היהודיות מסה"כ העובדים היהודיים בשירות המדינה כפול משיעור הנשים הערביות מסה"כ העובדים הערבים בשירות המדינה. בשעה שהנשים היהודיות הצליחו להגיע לעמדות בכירות ומשפיעות בשירות המדינה, הנשים הערביות עדיין מכהנות בתפקידים זוטרים. על הממשלה לפעול להגדלת מספרן של הנשים בכלל, והנשים הערביות בפרט, בדרגות הבכירות. 95.8% מכלל הנשים מועסקות בשישה משרדים ממשלתיים ויחידות הסמך שלהן, וביתר המשרדים הממשלתיים הייצוג שלהן עדיין שולי עד אפסי, זאת בדומה לכלל העובדים הערבים בשירות המדינה.

בכל אחת מהיחידות והמשרדים הבאים יש רק עובדת ערבייה אחת: משרד המדע, משרד התקשורת, משרד האוצר, המדפיס הממשלתי, שירותי הדרכה ומקצוע, נציבות שירות המדינה, המכון הגיאולוגי ושע"מ.

לוח 10: המועסקות הערביות והיהודיות בשירות המדינה לפי משרדי ממשלה - 2005¹⁰

(במספרים מוחלטים ובאחוזים)

משרדי ממשלה	נשים ערביות	סה"כ נשים	% נשים ערביות לפי משרד	% נשים ערביות מסה"כ
משרד הפנים	13	865	1.5%	1.2%
משרד הרווחה	83	1,993	4.2%	7.4%
משרד הבריאות	812	19,149	4.2%	72.0%
משרד החינוך	37	1,442	2.6%	3.3%
משרד המדע	1	38	2.6%	0.1%
משרד החקלאות	3	248	1.2%	0.3%
משרד המשפטים	46	1,642	2.8%	4.1%
משרד התיירות	4	123	3.3%	0.4%
משרד התקשורת	1	71	1.4%	0.1%
משרד איכות סביבה	3	264	1.1%	0.3%
משרד התמ"ת	10	728	1.4%	0.9%
משרד התחבורה	2	406	0.5%	0.2%
משרד השיכון	2	419	0.5%	0.2%
משרד ראש הממשלה	2	345	0.6%	0.2%
משרד האוצר	1	429	0.2%	0.1%
יחידות סמך				
מס הכנסה	33	1,521	2.2%	2.9%
המדפיס הממשלתי	1	29	3.4%	0.1%

¹⁰ מקור: נציבות שירות המדינה

סיכוי Sikkuy

ג'מ'ו'ה ל'ק'י'ז'ו'ם ש'ו'ו'ן א'ז'ר'ח'י א'ג'מ'ע'י'ה ל'ד'ע'ם א'ל'מ'ו'א'ת א'ל'מ'ד'י'נ'ה
The Association for the Advancement of Civic Equality

0.1%	2.0%	50	1	שירות הדרכה ומקצוע
0.2%	1.7%	115	2	השירותים הווטרינריים
0.4%	1.2%	339	4	מינהל המחקר החקלאי
4.2%	1.7%	2,719	47	הנהלת בתי משפט
0.2%	1.9%	104	2	הטלוויזיה החינוכית
0.2%	1.2%	166	2	מנהל לחינוך התיישבותי
0.6%	1.5%	478	7	מינהל מקרקעי ישראל
0.4%	0.5%	790	4	המכס ומע"מ
				הלשכה המרכזית
0.2%	0.4%	483	2	לסטטיסטיקה
0.1%	0.9%	115	1	נציבות שירות המדינה
0.1%	2.5%	40	1	המכון הגיאולוגי
0.1%	0.6%	156	1	שע"מ
0.0%	0.0%	1,462	-	אחר ¹¹
100.0%	3.1%	36,729	1,128	סה"כ

אחוז הנשים הערביות המועסקות בשירות המדינה מסה"כ נשים מועסקות עמד על 3.1% בשנת 2005 למרות שאחוז הנשים הערביות מסה"כ כוח העבודה האזרחי של הנשים כ- 8.5%. כצפוי משרד הבריאות מעסיק כ- 72% מסה"כ הנשים הערביות. לוח 11 מראה שבשנת 2005 התקבלו לשירות המדינה 118 נשים ערביות וזה גידול של 40.4% יחסית לשנת 2004. הנשים הערביות מהוות 37.7% מכלל העובדים הערבים שנתקבלו בשנת 2005, וזה אחוז גבוה יותר בארבע נקודות האחוז מהאחוז של שנת 2004.

לוח 11: נשים ערביות נקלטות בשירות המדינה לפי משרדי ממשלה - 2005¹²
(במספרים מוחלטים ובאחוזים)

משרדי ממשלה/ יחידת סמך	נשים ערביות נקלטות	סה"כ ערבים שנקלטו	סה"כ עובדים שנקלטו	% נשים ערביות מהערבים שנקלטו	% נשים ערביות מסה"כ שנקלטו
משרד הפנים	0	18	64	0.0%	0.0%
משרד התשתיות הלאומיות	0	1	5	0.0%	0.0%
משרד החקלאות	2	4	33	50.0%	6.1%
משרד הרווחה	7	11	114	63.6%	6.1%
משרד החוץ	0	2	25	0.0%	0.0%
משרד הבריאות	67	190	2,384	35.3%	2.8%
משרד החינוך	3	8	101	37.5%	3.0%
משרד התקשורת	0	1	13	0.0%	0.0%
משרד האוצר	1	5	67	20.0%	1.5%
משרד איכות סביבה	0	1	15	0.0%	0.0%
משרד השיכון	0	1	16	0.0%	0.0%
משרד המשפטים	15	28	532	53.6%	2.8%
משרד ראש הממשלה	1	4	115	25.0%	0.9%
משרד הקליטה	0	1	35	0.0%	0.0%
משרד התמ"ת	1	1	47	100.0%	2.1%
משרד המדע	0	0	4	*	*

¹¹ משרדים ויחידות סמך שאין בהם אף עובדת ערביה אחת: משרד התשתיות הלאומיות, משרד לביטחון פנים, משרד החוץ, משרד הקליטה, מרכז ההסברה, השירות המטאורולוגי, המרכז למיפוי ישראל, רשות הגבלים העסקיים, מינהל לבנייה כפרית, בתי דין רבניים, המועצה לביטחון לאומי, הרבנות הראשית, הרשות לשירותי דת, מע"צ, נמל חדירה, נציבות המים, נציבות כבאות והצלה, נתיב ורשות החשמל.
¹² מקור: נציבות שירות המדינה

סיכוי / سكيوي Sikkuy

ג'מ'ונה לקידום שוויון אזרחי / الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

*	*	25	0	0	משרד התיירות
*	*	37	0	0	משרד התחבורה
*	*	11	0	0	משרד בטחון פנים
יחידות סמך					
0.0%	0.0%	10	2	0	הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה
0.0%	0.0%	7	1	0	השירותים הווטרינריים
3.4%	33.3%	58	6	2	המכס ומע"מ
0.0%	0.0%	13	1	0	מס הכנסה
5.3%	100.0%	19	1	1	מכון גיאולוגי
2.3%	50.0%	44	2	1	מינהל מקרקעי ישראל
2.8%	70.8%	613	24	17	הנהלת בתי משפט
*	*	1	0	0	המדפוס הממשלתי
*	*	1	0	0	שירותי הדרכה ומקצוע
*	*	45	0	0	מינהל המחקר החקלאי
*	*	8	0	0	הטלוויזיה החינוכית
*	*	16	0	0	מנהל לחינוך התיישבותי
*	*	2	0	0	המרכז למיפוי ישראל
*	*	11	0	0	רשות ההגבלים העסקיים
*	*	10	0	0	נציבות שירות המדינה
*	*	4	0	0	שע"מ
*	*	12	0	0	בתי דין רבניים
*	*	5	0	0	המועצה לביטחון לאומי
*	*	5	0	0	הרבנות הראשית
*	*	1	0	0	נתיב
*	*	3	0	0	רשות החשמל
*	*	6	0	0	נציבות המים
2.6%	37.7%	4,537	313	118	סה"כ

* משרדים ויחידות סמך שלא התקבלו אליהם אף עובדת ערביה אחת

89.8% מהנשים הערביות התקבלו לשבעה משרדי ממשלה ויחידות סמך, והם: משרד הרווחה, משרד הבריאות, משרד המשפטים והנהלת בתי משפט. זאת ועוד, אחוז הנשים שהתקבלו לעבודה עמד על 2.6% בלבד מסה"כ אשר התקבלו לעבודה.

6.2. עובדים ערבים בדירוג הכללי ובדרגות השיא

לוח 12 מצביע על שיפור במספר העובדים הערבים בשירות המדינה אשר ממוקמים בדרגת השיא, בדירוג המנהל חל גידול של 8.4%, בדירוג המח"ר הייתה עליה של 31.8%, בדירוג המהנדסים הייתה עליה של 36.3% ובדירוג הפרקליטים הייתה עליה של 55.5% בין השנים 2004 ו-2005. לעומת זאת, בדירוג של רופאים, טכנאי רנטגן ומשפטנים הייתה ירידה במספר העובדים הערבים בדרגות השיא בשירות המדינה. זאת ועוד, התפלגות העובדים הערבים לפי סוג הדירוג שנמצאים בדרגות השיא, בשנת 2005, מראה ש-68.2% (לעומת 48.9% בשנת 2004) מהעובדים הערבים נמצאים בהדרגות השיא במתח דירוג מהנדסים, אחריהם אלו שנמצאים בדירוג המשפטנים עם 48.1% (לעומת 19.7% בשנת 2004) ואחריהם אלו שנמצאים בדירוג הפרא רפואיים עם 21.2% (לעומת 11.5% בשנת 2004).

סיכוי / سیکوي Sikkuy

ג'מ'ונה לקידום שוויון אזרחי / الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

לוח 12: עובדים ערבים בדירוג הכללי ובדרגות השיא¹³, בשנים 2004-2005¹⁴

הדירוג	דרגת שיא*		סה"כ במתח הדירוג		% עובדים		בדרגת שיא
	2005	2004	2005	2004	2005	2004	2005
מינהלי	141	130	1014	984	13.9%	13.2%	
מח"ר	29	22	176	155	16.5%	14.2%	
מהנדסים	30	22	44	45	68.2%	48.9%	
משפטים	13	14	27	71	48.1%	19.7%	
סגורים ציבוריים	10	8	10	8	100.0%	100.0%	
טכנאי רנטגן	2	4	37	36	5.4%	11.1%	
רופאים	15	16	302	289	5.0%	5.5%	
בי וכימאים	0	1	48	42	0.0%	2.4%	
אחיות	31	41	1,103	1,058	2.8%	3.9%	
פרא רפואיים	7	3	33	26	21.2%	11.5%	
פרקליטים	14	9	0	0			
מרפאים בעיסוק	0	1	0	0			
טכנאים	0	0	28	27			
עיתונאים	0	0	5	4			
עו"סים	0	0	117	112			
רשמים	0	0	10	9			
חוזים בכירים	0	0	5	6			
שירות החוץ	0	0	6	3			
פסיכולוגים	0	0	13	12			
פיזיותרפיסטים	0	0	10	12			
לשכות שרים	0	0	22	8			
שכר כולל (עובדים חיוניים)	0	0	48	42			
עובדי הוראה	0	0	122	128			
רוקחים	0	0	18	18			
עובדי מחקר	0	0	6	6			
אחר	0	0	47	53			
סה"כ	271	292	3,154	3,251			

עוד מראה לוח 12 שאין אף עובד ערבי אחד בדרגות השיא בדירוג הטכנאים עד לדירוג עובדי המחקר.

7.2. מכרזים בשירות המדינה

לוח 13 מצביע על עליה של 13.6% במספר המכרזים הרגילים, ומנגד ירידה של 32.0% במספר המכרזים הייעודיים (מכרזים אשר מיועדים לאוכלוסייה הערבית והצ'רקסית בהתאם להחלטות ממשלה) בין השנים 2004 ו-2005. יתרה מזאת, חלה ירידה דרסטית באחוז המכרזים הייעודיים מסה"כ המכרזים בשירות המדינה בין השנים 2003-2005.

¹³ להלן דרגות השיא: מינהלי 20-24, מח"ר 41-46, מהנדסים 41-45, משפטים א-2, פרקליטים א-3, סגורים ציבוריים א-3, טכנאי רנטגן 9-15, רופאים 9-10, בי וכימאים א-4, אחיות 16-18, פרא רפואיים א-4, מרפאים בעיסוק א-4.
¹⁴ מקור: נציבות שירות המדינה

סיכוי סיקווי Sikkuy

ג'מ'ו'ת'ה ל'ק'י'ז'ו'ם ש'ו'ו'ן א'ז'ר'ת'י א'ז'ר'ת'י א'ז'ר'ת'י א'ז'ר'ת'י
The Association for the Advancement of Civic Equality

לוח 13: מספר המכרזים הפומביים, לפי סוג המכרז שפורסמו בשנים 2002-2005

שנה	מכרזים רגילים	מכרזים ייעודיים	סה"כ רגיל וייעודי	% הייעודי
2002	772	55	827	6.7%
2003	553	49	602	8.1%
2004	677	53	730	7.3%
2005	769	36	805	4.5%

בין השנים 2003 ו-2005 ירד חלקם של המכרזים הייעודיים מסה"כ מכרזים בשירות המדינה מ- 8.1% לכמעט חצי ל- 4.5%. לאור זאת, חלה ירידה גדולה במספר המועמדים הערבים שנגשים למכרזים ייעודיים בין השנים 2004 ו-2005 (38.8% לעומת 25.6% בהתאמה) ובמכרזים בכלל - ייעודי ורגיל - (17.8% לעומת 7.8% בהתאמה) כפי שמראה לוח 13. בעוד שמספר המועמדים היהודים במכרזים הרגילים עלה כפליים¹⁵ באותה תקופה.

לוח 13: מספר המועמדים במכרזים השונים בשנים 2002-2005 *

שנה	מועמדים ערבים במכרזים רגילים	מועמדים ערבים במכרזים ייעודיים	מועמדים סה"כ מועמדים ערבים	מועמדים יהודים במכרזים רגילים*	% מועמדים ערבים במכרזים בכלל	% מועמדים ערבים במכרזים ייעודיים
2002	942	472	1,414	17,111	7.6%	33.4%
2003	767	442	1,209	13,009	8.5%	36.6%
2004	1,479	937	2,416	11,123	17.8%	38.8%
2005	1,328	457	1,785	21,245	7.8%	25.6%

* מקור: נציבות שירות המדינה

לוח 14 מצביע על המשך מגמת הקושי שעומדת בפני המועמד הערבי להשגת משרה בשירות הציבור. מספר המועמדים הממוצע למשרה במכרזים הרגילים בשנת 2004 עמד על 18.6 לעומת 29.4 בשנת 2005 (כמובן הן למועמדים היהודים והן למועמדים הערביים). מנגד חלה ירידה במספר המועמדים הממוצע למשרה במכרזים הייעודיים (מכרזים מיועדים לאוכלוסייה הערבית והצירקסית) באותה תקופה (17.7 בשנת 2004 לעומת 12.7 בשנת 2004), וזאת עקב הירידה הגדולה במספר המכרזים הייעודיים שפורסמו בין השנים 2004 ו-2005.

לוח 14: מספר המועמדים הערבים למשרה בשנים 2002-2005 *

שנה	במכרזים הרגילים	במכרזים הייעודיים	במכרזים בכלל
2002	23.4	8.6	14.8
2003	24.9	9.0	15.2
2004	18.6	17.7	18.2
2005	29.4	12.7	22.0

* מקור: נציבות שירות המדינה

לוח 15 מראה עליה קטנה מאוד באחוז הערבים הזוכים במכרזים הרגילים מסה"כ המועמדים, 2.8% לעומת 2.9% בשנים 2004 ו-2005 בהתאמה. מנגד יש ירידה במספר המוחלט של מספר הערבים שזכו במכרזים הרגילים מ- 42 ל- 38 בשנים 2004 ו-2005 בהתאמה. המגמה של הירידה במספר הערבים הזוכים

¹⁵ הגידול נובע ממספר המועמדים הגבוה למכרזים של משרד החוץ ומשרד המשפטים.

ממשיכה גם במכרזים הייעודיים, מ-34 ל-25 בשנים 2004 ו-2005 בהתאמה. לעומת זאת, הגידול באחוז הזוכים הערבים במכרזים ייעודיים מ-3.6% ל-5.5% בין השנים 2004 ו-2005 בהתאמה, נובע מהירידה הדרסטית במספר המכרזים הייעודיים המוצעים על ידי שירות המדינה לאוכלוסייה הערבית, בנוסף לירידה הגדולה במספר המועמדים הערבים אשר נגשים למכרזים הייעודיים¹⁶.

לוח 15: הזוכים במכרזים השונים בשנים 2002-2005 *
(במספרים מוחלטים ובאחוזים)

שנה	זוכים ערבים במכרזים רגילים מסה"כ מועמדים		זוכים ערבים במכרזים ייעודיים מסה"כ מועמדים		סה"כ זוכרים ערבים במכרזים רגילים וייעודיים		זוכים יהודיים במכרזים רגילים מסה"כ מועמדים	
	מספר מוחלט	%	מספר מוחלט	%	מספר מוחלט	%	מספר מוחלט	%
2002	25	2.7%	46	9.7%	71	5.0%	589	3.4%
2003	18	2.3%	47	10.6%	65	5.4%	563	4.3%
2004	42	2.8%	34	3.6%	76	3.1%	506	4.5%
2005	38	2.9%	25	5.5%	63	3.5%	2,304	10.8%

* מקור: נציבות שירות המדינה

הנתונים מראים בשנת 2005, שסיכוי של מועמד יהודי אשר נגש למכרז לזכות בו גדולים פי שלושה ממועמד ערבי, 10.8% לעומת 3.5%. לעומת זאת, בשנת 2004 יחס הסיכויים בין מועמד יהודי וערבי כמעט זהה.

3. ייצוג האזרחים הערבים בחברות הממשלתיות

1.1.3 ייצוג האזרחים הערבים בדירקטורים

במאי 2000 קיבלה הכנסת תיקון לחוק החברות הממשלתיות-התשל"ה, 1975¹⁷, אשר הבטיח כי בהרכב דירקטוריון של חברה ממשלתית יינתן ביטוי הולם לייצוגה של האוכלוסייה הערבית.

בתאריך 19.8.03 קיבלה ועדת השרים לענייני ערבים, שבראשה עמד ראש הממשלה דאז מר אריאל שרון, מספר החלטות בנושא קידום השוויון של אזרחי ישראל הערבים. במסגרת הצעדים להאצת תהליכי הביצוע החליטה הוועדה להטיל על חברות ממשלתיות וגופים שהחוק חל עליהם לפעול להשגת ייצוג הולם לאוכלוסייה הערבית בדירקטוריונים. זאת בהתאם להוראות חוק החברות הממשלתיות, לפיו יש לפעול ככל שניתן למינוי דירקטורים ודירקטוריות מקרב האוכלוסייה הערבית. הוועדה קבעה כי עד אוגוסט שנת 2004 יכהן בכל אחד מ-105 הדירקטוריונים הממשלתיים לפחות ערבי אחד. בסמוך להחלטות הממשלה הורה ראש הממשלה דאז לוועדה לבדיקת מינויים, בראשות השופט רביבי, לעכב מינויים לדירקטוריונים כל עוד לא מתקיים אותו תנאי (ייצוג הולם של האזרחים הערבים).

היועץ המשפטי לממשלה בהנחיתו מס' 1.1502 ממאי 2006 (מינוי והרכב ועדות ציבוריות מייצעות ודרכי פעילותן), חזר והדגיש את חשיבות הייצוג המאוזן בבחירת חברי הוועדות (במיוחד, סעיף 2 ו-3). זאת ועוד, בהנחיתו מס' 1.1503 ממאי 2006 (ייצוג הולם למגזרים מסוימים) הדגיש את נושא הייצוג ההולם של האוכלוסייה הערבית במוסדות הממשלה ושירות המדינה.

¹⁶ בתאריך 15.8.2006 התקבלה החלטה מס' ערב/3 שבה אימצה ועדת השרים לענייני המגזר הלא יהודי את המלצות הצוות הבין משרדי. בין המלצות שהתקבלו, גיוס אקדמאים ערבים ע"י חברות השמה להגברת ויעול החיפוש אחרי מועמדים מהאוכלוסייה הערבית.
¹⁷ חוק החברות הממשלתיות (תיקון מס' 11), התש"ס-2000, ס"ח התש"ס, עמ' 207.

סיכוי סיקווי Sikkuy

ג'מ'ו'ת'ה ל'ק'י'ז'ו'ם ש'ו'ו'ן א'ז'ר'ח'י א'ז'ר'ח'י א'ז'ר'ח'י א'ז'ר'ח'י א'ז'ר'ח'י
The Association for the Advancement of Civic Equality

לוחות 16 ו-17 מעודכנים לתאריך 15 באוגוסט 2006 - כלומר שש שנים מאז קבלת התיקון לחוק, ושלוש שנים מאז קבלת החלטת הממשלה והכרזת ראש הממשלה כי עד אוגוסט 2004 יכהן בכל אחד מ-105 הדיקטורים של החברות הממשלתיות לפחות אזרח ערבי אחד. מהם עולה כי מתוך 554 דירקטורים בפועל בחברות הממשלתיות ישנם רק 54 אזרחים ערבים (9.75%), ביניהם רק 13 דירקטורים ערביים מתוך 200 דירקטוריות (6.5%) בחברות הממשלתיות. הממשלה לא עמדה ביעדים שקבעה לעצמה, ומספרם של הדיקטורים הערבים לא עלה בשיעור שאפילו מתקרב אל היעד. נראה כי הממשלה לא עמדה ביעדה, והתהליך רחוק מלהיות מיושם הלכה למעשה בהתאם להחלטה משנת 2003. ראוי לציין כי לפני קבלת החלטת הממשלה, בדצמבר 2002, כיהנו 43 דירקטורים ערבים מתוך 670 דירקטורים בפועל (6.4%). בהתאם לדיווח של רשות החברות הממשלתיות לא מכהן היום אף ערבי כיו"ר או סגן יו"ר דירקטוריון (להוציא את המקרה היחיד של ד"ר פייסל עזיזה- שכהן כיו"ר דירקטוריון של חברת המתנ"סים לפני שנים רבות).

לוח 16: ערבים ויהודים דירקטוריונים של חברות ממשלתיות, לפי מין, בשנים 2000-2006

שנה	יהודים			ערבים			סה"כ		
	גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ	גברים	נשים	סה"כ
14/2/2000	362	221	583	7	0	7	369	221	590
10/7/2001	360	206	566	22	5	27	382	211	593
8/12/2002	401	226	627	37	6	43	438	232	670
30/11/2003	-	-	470	-	-	34	-	-	504
18/11/2004	332	205	537	36	8	44	368	213	581
2/8/2005	322	179	501	40	10	50	362	189	551
8/6/2006	316	187	503	41	13	54	357	200	557
15/8/2006	313	187	500	41	13	54	354	200	554

מקור: רשות החברות הממשלתיות, מעודכן לתאריך 15 אוגוסט 2006

לוח 16 מראה שבשנה האחרונה עלה מספרם של הנשים הערביות המכהנות כדירקטוריות מ-10 ל-13. כ-324 משרות בדירקטוריונים של החברות הממשלתיות, חברות-בנות ממשלתיות ומעורבות, הן משרות פנויות הממתנות לאיוש. מתוך 118 החברות הממשלתיות וחברות הבנות, הערבים מיוצגים רק ב-44% מהם.

חשוב לציין, מיום 1.6.05 ועד היום סה"כ שמונו (חדשים ומוחלפים) כ-155 דירקטורים בחברות הממשלתיות. מהם 12 מהאוכלוסייה הערבית שהם 7.7% בלבד. זאת ועוד, מתוך 155 הדירקטורים שמונו מהם 58 נשים. מסה"כ הנשים שמונו כ-4 נשים ערביות שהם 6.9%. מסה"כ הגברים (97 במספר) שמונו כ-8 מהאוכלוסייה הערבית שהם 8.2%.

לוח 17: ערבים דירקטוריונים של חברות ממשלתיות, לפי מין, בשנים 2000-2006

שנה	אחוזים		
	גברים	נשים	סה"כ
14/2/2000	1.9%	0.0%	1.2%
10/7/2001	5.8%	2.4%	4.6%
8/12/2002	8.4%	2.6%	6.4%
30/11/2003	-	-	6.7%
18/11/2004	9.8%	3.8%	7.6%
2/8/2005	11.0%	5.3%	9.1%
8/6/2006	11.5%	6.5%	9.69%
15/8/2006	11.6%	6.5%	9.75%

מקור: רשות החברות הממשלתיות, מעודכן לתאריך 15 אוגוסט 2006

סיכוי סיקווי Sikkuy

ג'מ'וה' ל'קידום שוויון אזרחי: الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

ניתן להסיק כי לממשלה אין רצון אמיתי לשנות את המציאות ככל שמדובר בזכויותיהם של האזרחים הערבים. כאשר ראש הממשלה נחוש ליישם עניין מסוים הוא מקים את המנגנונים, מתקצב אותם ודואג ש"ייתחילו לעבוד"; אך כאשר מדובר בענייניהם של האזרחים הערבים, הממשלה נוהגת להבטיח הבטחות ולהיכשל בביצוע.

הממשלה אינה יכולה לטעון שאין משרות פנויות, שכן 324 משרות ממתונות לאיוש, והיא אינה יכולה לטעון כי אין מועמדים ראויים. סוגיית מינוי הדירקטורים ממחישה את דרך התנהלותה ותפקודה של הממשלה כלפי האזרחים הערבים וזכויותיהם, וכנראה שאין מנוס אלא לשוב לשערי בג"ץ, שיאלץ את הממשלה ליישם את החוק ולכבד את החלטותיה שלה. ראוי לאפשר לאזרחים הערבים השתתפות בתהליך קבלת ההחלטות וקביעת המדיניות. האזרחים הערבים הם צרכנים ולקוחות של חלק גדול מהחברות הללו, ומן הראוי שיוכלו להשפיע על מדיניותן.

קיים מאגר מידע שמכיל את פרטיהם של מועמדים בעלי כישורים מתאימים למשרת דירקטור בחברה ממשלתית, מאגר שממנו ניתן לשלוף לשרים הממונים על החברות הממשלתיות מועמדים ראויים¹⁸. לוח 18 מראה את רשימת החברות הממשלתיות שיש בהם לפחות ערבי אחד.

לוח 18: רשימת החברות שבהן מכהנים דירקטורים ערבים

שם החברה	מספר הדירקטורים
אגרקסקו, חברה לייצוא חקלאי	1
אוצר מפעלי ים	1
אתרים, חברה לפיתוח אתרי תיירות בת"א-יפו	1
בנק החקלאות לישראל בע"מ	1
האגודה לתרבות הדיור	1
האיגוד, חברה להעברת טכנולוגיה	1
החברה הלאומית לאספקת פחם	1
החברה הממשלתית למדליות ולמטבעות	1
החברה למתנ"סים מרכזים קהילתיים בישראל בע"מ	1
החברה לפיתוח חוף אילת	1
החברה לפיתוח חוף ים המלח, חבל סדום וערד	2 (אחת משניהם אישה)
החברה לפיתוח עכו העתיקה	2
החברה לשירותי איכות הסביבה	1 (אישה)
המכון הישראלי ליין	1
הרשות לחינוך והכשרה ימיים	1 (אישה)
התעשייה הצבאית לישראל (תע"ש)	1
חברה למפעלי כלכלה ותרבות לעובדי המדינה בע"מ	1
המשקם - חברה להעסקת קשישים ובעלי כושר מוגבל בע"מ	1
חברת החשמל לישראל בע"מ	1
חברת נכסי חייל (נח) בע"מ	1
חברת נמל אילת בע"מ	1
חברת נמל אשדוד בע"מ	1 (אישה)
חברת נמל חיפה בע"מ	1 (אישה)
חברת נמלי ישראל - פיתוח ונכסים סע"מ	1 (אישה)
חברת נתיבי איילון בע"מ	1
חלמיש חברה ממשלתית עירונית לדיור לשקום ולהתחדשות שכונות בת"א יפו בע"מ	1

¹⁸ בתאריך 5.10.06 נשלחו פניות לשמונה שרים, שר התחבורה, שר התמ"ת, שר הפנים, שר התיירות, שר האוצר, שר לאיכות סביבה, שר הרווחה ושר לתשתיות לאומיות בדבר מינוי דירקטורים חדשים בחברות אשר ממונים עליהם ושיש בהם עד סוף השנה תחלופת דירקטורים. צורפה לבקשה 40 קורות חיים לאנשים מוכשרים, מהאוכלוסייה הערבית, ממאגר הנתונים של עמותת סיכוי.

סיכוי סיקווי Sikkuy

ג'מ'ו'ת'ה ל'ק'י'ד'ו'ם ש'ו'ו'ן א'ז'ר'ת'י א'ג'מ'ע'י'ה ל'ד'ע'ם א'ל'מ'ו'ת' א'ל'מ'ו'ת'ה
The Association for the Advancement of Civic Equality

1 (אישה)	כביש חוצה ישראל בע"מ
1	כפר הנוער מאיר שפיה
1	מגדל שלום מאיר בע"מ
1	מע"צ - החברה הלאומית לדרכים בישראל בע"מ
1	מקורות אחזקות בע"מ
1	מקורות חברת המים בע"מ
1	נת.ע.נתיבי תחבורה עירוניים להסעת המונים בע"מ
1 (אישה)	עמידר - החברה הלאומית לשיכון בישראל בע"מ
1	ערים חברה לפיתוח עירוני בע"מ
1 (אישה)	פרזות חברה ממשלתית עירונית לשיכון בירושלים בע"מ
1 (אישה)	פיתוח מזרח ירושלים בע"מ
1	ק.ס.מ - קרן השתלמות לביוכימאים ומיקרוביולוגים
1 (אישה)	קו מוצרי דלק בע"מ
1	קרן השתלמות לאקדמאים במדעי החברה והרוח
1 (אישה)	קרן השתלמות להנדסאים וטכנאים בע"מ
1	קרן השתלמות למשפטנים בע"מ
1	קרן השתלמות לעובדי מדינה בדירוג האחד בע"מ
1	קרן השתלמות לרוקחים בע"מ
1	קרן קיסריה אדמונד דה רוטשילד
1	רותם תעשיות בע"מ
1	רכבת ישראל בע"מ
2	שקמונה - חברה ממשלתית עירונית לשיקום הדיור בחיפה בע"מ
1	שירותים חשמליים מכניים בע"מ
1	תדמור-ביה"ס המרכזי למלונאות בע"מ
1 (אישה)	תשתיות נפט ואנרגיה בע"מ
54	סה"כ

מקור: הנתונים התקבלו מרשות החברות הממשלתיות ומעודכנים עד אוגוסט 2006

2.3. ייצוג האזרחים הערבים בקרב העובדים בחברות הממשלתיות

אחוז (מספר) העובדים הערבים בחברות ממשלתיות נעלם מעין הציבור ולא מפורסם ע"י שום גורם. האומדן האופטימי ביותר ששיעור הערבים העובדים בחברות ממשלתיות עומד היום על 0.7% שהם 364 עובד מתוך סה"כ של 52,418 עובדים¹⁹. רוב העובדים הערבים בחברות ממשלתיות ממלאים תפקידים זוטרים בלבד. חשוב לציין, מעולם לא כהן מנכ"ל או סמנכ"ל ערבי בחברה ממשלתית. על שולחנה של הכנסת מונחות הצעות חוק שהגישו ח"כ עזמי בשארה וח"כ אחמד טיבי להבטחת ייצוג הולם לאזרחים הערבים בקרב עובדי החברות הממשלתיות²⁰, אנו נמשיך לעקוב אחרי ההתפתחויות עד לאישור החוק. הממשלה הסכימה לקדם את הצעות החוק, כפי שיובהר להלן:

בישראל קיימות מספר רשויות ממשלתיות, שגם בהן הייצוג של האזרחים הערבים שולי עד אפסי, למשל: בנק ישראל, המועצה להשכלה גבוהה, הרשות השנייה לטלוויזיה ולרדיו, הרשות להגבלים עסקיים, הרשות למלחמה בסמים, הרשות לשמירת הטבע והגנים הלאומיים, רשות החברות הממשלתיות, רשות העתיקות, רשות השידור, רשות שדות התעופה.

לגבי חלק מהתאגידים הסטטוטוריים קיימת חובת ייצוג הולם לאזרחים הערבים מכוח הוראות בחוקי התאגידים, לפיהם תנאי העבודה בתאגידים יהיו כתנאי העבודה בשירות המדינה. בתאגידים סטטוטוריים אחרים אין חובה כזאת. ח"כ אחמד טיבי הגיש הצעת חוק אשר מבטיחה ייצוג הולם לאזרחים הערבים בגופים סטטוטוריים שחובת הייצוג בהן עדיין לא מעוגנת בחוק²¹.

¹⁹ דין וחשבון על החברות הממשלתיות, לשנת 2004, דו"ח מס' 44

²⁰ ישיבת הכנסת מס' 250 מתאריך 25.5.05

²¹ הוגשה ליו"ר הכנסת והסגנים והונחה על שולחן הכנסת ביום 7.3.05

לגבי הרשויות המקומיות הציע משרד המשפטים כי החקיקה תחול על רשויות מקומיות מסוימות בהתחשב בגודלן ובהתחשב בהרכב האוכלוסייה שבתחומן. הכוונה היא שחובת הייצוג ההולם תחול, בראש ובראשונה, על רשויות מקומיות מעורבות שבהן יש אוכלוסייה יהודית וערבית גם יחד, ותינתן אפשרות לשר הפנים להרחיב את חובת הייצוג לרשויות מקומיות נוספות.

4. סיכום

לאור הנתונים שהוצגו לעיל ניתן לקבוע כי מאז אירועי אוקטובר 2000, היחסים בין המדינה והציבור היהודי מחד והמיעוט הפלסטיני מאידך מתאפיינים כיוחסים משברים, המאופיינים בחוסר אמון, גם אחרי מלחמת לבנון השנייה שבה הוכח מעבר לכל ספק ששני העמים נמצאים באותה סירה ועם גורל משותף, והדרך היחידה לבניית חברה נאורה שמכבדת את כל חבריה ללא הבדיל של גזע, מין, דת ולאום היא דרך שיתוף פעולה ושותפות בעשייה ובקבלת ההחלטות. החוקים השונים וההחלטות השונות, שאינם מבוצעים באופן משיבי רצון, עלולים למנוע מאנשים רבים ומוכשרים להגיש מועמדות למשרות פנויות. לכן על כל אחד מהגופים הממשלתיים לבצע בדיקה מעמיקה במערך של גיוס כוח אדם, ולזהות את החסמים המקשים על מועמדים ערבים להיקלט. בנוסף לכך חשוב לטפל בדרישות התפקידים, בקריטריונים לסינון מועמדים ובמנגנון לבחירת עובדים חדשים. על כל מערכת ארגונית לבדוק את האקלים ואת הפרוצדורה הפנים-ארגונית, במטרה לזהות ולתקן נורמות ותפיסות שעלולות לבלום ולחסום עובדים ערבים.

התבוננות בדרכי התנהלותה של הממשלה מובילה למסקנה כי הממשלה נוקטת צעדים סמליים בלבד ונכשלת במתן פתרון אפקטיבי לבעיה. המדינה מצהירה הצהרות מדיניות שאינן באות לידי ביטוי ממשי. המדיניות מאופיינת בכך שאיננה מגובה במשאבים ובמנגנוני פיקוח ובקרה.

למרות שמדינת ישראל חוקקה, בעקבות מדינות דמוקרטיות כגון ארה"ב, קנדה ואנגליה, חוקים המבטיחים ייצוג הולם, היא עדיין לא הצליחה להקים מנגנונים ולהבטיח הזדמנות שווה. הקמת הנציבות לשוויון הזדמנויות²² שפעילותה, מעמדה ועצמאותה מעוגנים בחוק, אמורה לחסל את האפליה, לקדם שוויון הזדמנויות והעדפה מתקנת, להשגיח, לפקח ולעקוב אחר יישום החוקים הרלוונטיים באופן שיבטיח שינוי ממשי.

קיים צורך בהקמת ועדת מעקב שמורכבת מאנשי מקצוע, אנשי ציבור, נבחרים וחברי כנסת (וועדה אפוליטית - אד הוק - לנושא הייצוג בשירות המדינה) שתבדוק מדוע ההחלטות והחוקים הרלוונטיים אינם מיושמים בכדי להגביר את הלחץ במסדרונות הכנסת והממשלה.

תנאי הכרחי ואולי המכריע לשילוב והסכמה אזרחית כרוך בשגשוג כלכלי צודק ופעילות כלכלית נבונה. שגשוג כלכלי / מיתון כלכלי במובן שכל תושבי המדינה נהנים / נפגעים במידה שווה ללא הבדיל דת גזע ומין. שגשוג כלכלי בר השגה, בהתאם לתיאוריה הכלכלית המופשטת, ניתן להשגה על ידי ניצול יעיל לכל גורמי היצור במשק ובמיוחד ההון האנושי²³.

לדעתי לא די בכוחות השוק בכדי ליישם הלכה למעשה את עקרון הגיוון האנושי במיוחד ומערכות האכיפה הממסדיים בנושא זה לא עושים דבר. יש למסד ולמקד חוקים אקטיביים בכדי להבטיח זכויות האוכלוסייה הערבית. במקום שבו כשלו כוחות השוק צריך "יד נעלמת" בכדי לתקנו ולהסיטו למסלול של עשייה משותפת ושיתוף פעולה בין האוכלוסיות השונות בחברה.

²² ראה הערה 1.

²³ תרומת ההון-האנושי לצמיחה ולפרייון, אריה ברגמן ואריה מרום, סדרת מאמרים לדיון, דצמבר 2005, בנק ישראל